

УДК: 159.97:17.03

DOI: 10.31732/2663-2209-2024-76-358-364

ЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДІВ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Олеся Прутула

Кандидат психологічних наук, старший викладач кафедри психології та соціальної роботи Західноукраїнського національного університету, м. Тернопіль вул. Львівська, 11, 46009, Україна тел.: +38(097)-482-01-04, e-mail: o.prytula@wuni.edu.ua доцент кафедри психології ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК» м. Київ вул. Табірна, 30-32, 03113, Україна, e-mail: PrytulaO@krok.edu.ua, <https://orcid.org/0000-0003-4257-6342>

ETHICAL ASPECTS OF USING PSYCHOLOGICAL EXPERTISE METHODS

Olesia Prytula

PhD (Psychological sciences), Senior Lecturer at the Department of Psychology and Social Work, West Ukrainian National University, Ternopil, Lvivska St., 11, 46009, Ukraine tel.: +38(097)-482-01-04, e-mail: o.prytula@wuni.edu.ua Associate Professor at the Department of Psychology «KROK» University, Kyiv, Tabirna str., 30-32, 03113, Ukraine, e-mail: PrytulaO@krok.edu.ua, <https://orcid.org/0000-0003-4257-6342>

Анотація. Психологічна оцінка – перший і дуже важливий етап роботи практичного психолога. Дослідження продемонстрували переваги психодіагностичної оцінки як безпосередньо щодо психосоціальних результатів, так і щодо терапевтичного процесу психологічного консультування (наприклад, залучення клієнта до взаємодії, терапевтичний союз, комплаєнс тощо). Люди часто відчують поліпшення настрою після психодіагностичного спілкування з психологом, при цьому повторне вимірювання показує зниження рівня тривожності та депресії, потенційно завдяки перевагам емоційного вираження та вимірювання, а також контакту з клієнтами. За таких умов актуалізується роль етичних принципів психологічної експертизи. Метою даної статті є визначення ключових етичних аспектів у психологічній діагностиці та експертизі. Психологічне тестування використовується у різних ситуаціях, що робить його одним із найбільш захоплюючих застосувань психології сьогодні. За результатами дослідження встановлено, що незалежно від того, чи йдеться про відбір працівників, чи намагання визначити, чи людина здорова, щоб постати перед судом, психологічне тестування викликає безліч юридичних та етичних проблем, зокрема конфіденційності та справедливості. У США для вирішення питання про кваліфікацію психолога, який може займатися тестуванням, прийняті закони про атестацію або ліцензування психологів. У більшості штатів висунуті наступні вимоги до фахівців: докторський ступінь з психології, наявність стажу роботи під керівництвом наставника і задовільне складання кваліфікаційного іспиту. В Україні етичний кодекс у психодіагностиці не наскільки поширений, як приміром у США. Етичні стандарти в Україні різні у різних професійних психологічних спільнотах, і ще потрібно докласти зусиль до створення єдиного етичного нарративу, який би використовувався як у психологічній діагностиці, так і у психологічному консультуванні. Перспективами подальших досліджень є визначення специфіки етичних кодексів психологів, які працюють у галузі психологічної експертизи в Україні.

Ключові слова: психологічна експертиза, психологічна оцінка, психодіагностика, етика, справедливість, конфіденційність.

Формули: 0, рис. 0, табл.: 0, бібл.: 10

Abstract. Psychological evaluation is the first and very important stage of the work of a practical psychologist. Studies have demonstrated the benefits of psychodiagnostic assessment both directly on psychosocial outcomes and on the therapeutic process of psychological counseling (eg, client engagement, therapeutic alliance, compliance, etc.). People often experience an improvement in mood following a psychodiagnostic session with a psychologist, with repeat measurement showing reductions in anxiety and depression, potentially due to the benefits of emotional expression and measurement, as well as client contact. Under such conditions, the role of ethical principles of psychological examination is actualized. The purpose of this article is to define the key ethical aspects in psychological diagnosis and examination. Psychological testing is used in a variety of situations, making it one of the most exciting applications of psychology today. The research found that whether it's for employee selection or trying to determine whether a person is fit to stand trial, psychological testing raises many legal and ethical issues, including privacy and fairness. In Ukraine, the code of ethics in psychodiagnostics is not as widespread as, for example, in the USA. In the United States, laws on the certification or licensing of psychologists have been adopted to address the question of the qualifications of a psychologist who can conduct testing. Most states have the following requirements for specialists: a doctoral degree in psychology, experience working under the guidance of a mentor, and satisfactory completion of a qualifying examination. In Ukraine, ethical standards are different in different professional psychological communities, and efforts are still needed to create a single ethical narrative that would be used both in psychological diagnosis and in psychological counseling. Prospects for

further research are the determination of the specifics of ethical codes of psychologists working in the field of psychological expertise in Ukraine.

Keywords: *psychological examination, psychological assessment, psychodiagnosis, ethics, justice, confidentiality.*

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 10

Постановка проблеми. Психологічна експертиза є унікальною серед послуг, які надають професійні психологи. На відміну від психотерапії, коли клієнти можуть прийти шукати допомоги самі, послуги психологічної експертизи рідко виконуються виключно за запитом однієї особи. У найпоширеніших обставинах людей направляють до психологів для оцінки третіми сторонами з питаннями про успішність у школі, придатність для потенційної роботи, статус інвалідності, здатність постати перед судом або визначити диференційний клінічний діагноз. Сторони, які звертаються за психологічною експертизою, незмінно шукають відповіді на питання з різним ступенем конкретності, і ці відповіді можуть бути науково обґрунтованими за допомогою аналізу психометричних даних. Крім того, люди, які проходять тестування, можуть отримати вигоду (наприклад, отримати допомогу у виправленні, стягнути збитки або отримати пропозицію про роботу) або постраждати (наприклад, втратити допомогу з інвалідності, втратити опіку над дитиною або мати загрозу ув'язнення) внаслідок оцінки, як би правильно вона не проводилася. Психологічна оцінка базується на науковій основі та має здатність переводити людську поведінку, характеристики та здібності в числа або інші форми, які піддаються опису та порівнянню між окремими особами та групами людей. Багато видів поведінки, які вивчаються під час оцінювання, здаються легко зрозумілими для неспеціаліста, який не знайомий із розробкою тестів і психометрією (наприклад, простежити шлях крізь лабіринт, виконати арифметику в розумі, повторити цифри або копіювати геометричні фігури). Навіть звичайні завдання психологічної оцінки, які можуть бути новими для більшості людей (наприклад, «Швидко складіть цю

незвичайну головоломку» або «Що ви бачите на цій чорнильній плямі?»), широка громадськість наповнює деяким неявним цінним значенням (Cole, Bedeian & Feild, 2006).

На жаль, статистичні та наукові основи найкращих психологічних оцінок є набагато складнішими, ніж більшість неспеціалістів і багато психологів розуміють їх. Стикаючись із масивом чисел або створеним комп'ютером тестовим профілем, деякі люди готові некритично прийняти ці дані як прості відповіді на неймовірно складні запитання. Це суть етичного виклику психологічної оцінки: належне використання психологічної науки для прийняття рішень із повним визнанням її обмежень, а також юридичних і соціальних прав людей, чие життя зазнає впливу психодіагностичного інструментарію. Намагаючись розв'язати незліченну кількість питань, які кидають виклик психологам, які збираються проводити оцінювання найбільш етично прийнятним способом, корисно подумати про етичні засади, які краще розглянути перед початком оцінювання, та ті, які вступають у дію під час збору й аналізу даних, крім того низка етичних питань виникають після завершення фактичного оцінювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Психологічне тестування використовується у різних ситуаціях, що робить його одним із найбільш захоплюючих застосувань психології сьогодні. Незалежно від того, чи йдеться про наймання та відбір працівників чи намагання визначити, чи людина здорова, щоб постати перед судом, психологічне тестування викликає безліч юридичних та етичних проблем (Rothstein & Goffin, 2006).

Психологічна експертиза передбачає процес оцінювання навичок, поведінки та особистих якостей індивідів за допомогою

різних психологічних методів, таких як інтерв'ю, спостереження та інші інструменти оцінки (Cole, Bedeian & Feild, 2006). Це робить значний внесок у процес прийняття рішень щодо визначення найбільш підходящого методу дослідження, який необхідно застосувати. Крім того, психологічна оцінка, яка виконується через певні проміжки часу протягом поточного процесу психологічної допомоги, допомагає зрозуміти, наскільки вона ефективна (Muñiz & Bartram, 2007).

Отже, психологічна оцінка спрямована на надання інформації щодо когнітивних навичок, поведінки та здібностей індивіда; про пережиті психологічні проблеми, обмеження та основні чинники; і індивідуальні функціональні та терапевтичні вимоги. У цьому контексті психодіагностика, психологічна експертиза має вирішальне значення, оскільки вона може змінити хід життя людини через визначення напрямку допомоги їй (Tippins & Beaty, 2006). Психологічна оцінка не тільки підкреслює слабкі сторони людини, а й робить акцент на її сильних сторонах. Таким чином, це допомагає людям ефективніше використовувати наявні здібності шляхом корекції їхніх слабких сторін або вибору програми, яка допомагає посилити їхні сильні сторони (Palladino Schultheiss, Stead & Liao, 2019). Психологічна оцінка не покладається лише на результати тестів; оскільки кожна людина має різні навички, які можна оцінити різними методами. Відповідно, психолог не є особою, яка просто оцінює психологічні тести (Arslan, 2018). Оцінка розумового, емоційного, соціального, лінгвістичного та психомоторного розвитку індивідів і надання інформації про їхні особливості, поведінку та навички є цільовим використанням психологічних тестів, які є незамінними інструментами для психологів у процесі психологічного оцінювання. Психологічні тести також можуть бути корисними для діагностики; однак слід суворо уникати встановлення діагнозу

виключно на основі результатів тесту (Horáka, Lackob & Klocek, 2021). Безумовно, жоден метод психологічної оцінки сам по собі не може бути достатнім для оцінки конкретної якості, навичок або схильностей/нахилів індивіда, і неможливо буде отримати точний результат щодо цього суб'єкта. Отже, методи психологічної експертизи охоплюють усі процеси вимірювання та етапи оцінювання, на яких різноманітні тести, клінічні спостереження та інтерв'ю використовуються для визначення схильностей/нахилів індивідів у конкретних предметах, їхніх навичок, особистісних якостей та психологічних проблем. Процес терапії специфікується за допомогою інтегративного підходу шляхом збору інформації, отриманої під час інтерв'ю з клієнтом та/або його/її сім'єю, спостережень і результатів тестів. У результаті цих зусиль курс психокорекції визначається спільним рішенням клієнта та психолога (Brock & Barry, 2012). За таких умов важливість дотримання етичних принципів суттєво актуалізується.

Формулювання цілей статті. У цій статті буде розглянуто та надано визначення психологічного тестування, історію цієї практики, важливість професійних стандартів, оцінку прав і обов'язків учасника тесту та клієнтів або прямих споживачів тесту, а також обговорення майбутнього психологічного тестування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дана стаття присвячена вивченню етичних проблем, властивих психологічній оцінці. На початку – до зустрічі з клієнтом і початку збору даних – важливо розглянути кілька питань. Що запитують і хто (тобто, хто є клієнтом і яку користь ця особа сподівається отримати від даних)? Чи має запропонований оцінювач кваліфікацію для проведення оцінки та інтерпретації отриманих даних? Яке планування необхідно для забезпечення адекватності оцінювання? Які інструменти доступні та найбільш доцільні для використання в цій ситуації? Коли хтось

переходить до фактичної оцінки та готується до збору даних, інші етичні питання виходять на перший план. Чи було надано клієнту (або його представнику) відповідну інформовану згоду щодо характеру та передбачуваного використання оцінювання? Чи зрозуміло, хто буде платити за оцінку, що включено, і хто матиме доступ до необроблених даних і звіту? Які обов'язки психолога щодо оптимізації роботи учасників і забезпечення достовірності та повноти документації? Коли збір даних закінчено, які обов'язки психолога щодо оцінювання, інтерпретації, звітування та пояснення зібраних даних? Нарешті, після того, як дані зібрані та інтерпретовані, які постійні етичні обов'язки психолога щодо ведення записів, надання доступу до даних та надання зворотного зв'язку чи подальших послуг? Як правильно поводитися, коли одного психолога просять переглянути та критикувати роботу іншого психолога? Як слід реагувати на виявлення очевидних помилок або некомпетентності колеги при проведенні вже завершеної оцінки? У США для вирішення питання про кваліфікацію психолога, який може займатися тестуванням, прийняті закони про атестацію або ліцензування психологів. У більшості штатів висунуті наступні вимоги до фахівців: докторський ступінь з психології, наявність стажу роботи під керівництвом наставника і задовільна складання кваліфікаційного іспиту. В Україні етичний кодекс у психодіагностиці не настільки поширений як приміром у США. Поточна, чинна версія Етичних стандартів психологів і Кодексу поведінки Американської психологічної асоціації (АРА) була прийнята в 1992 році (АРА, 1992), але робота над переглядом наближається до завершення (Кодекс етичної політики, 2023); голосування щодо прийняття останнього перегляду має відбутися у 2024 році. Багато із запропонованих переглядів стосуються психологічної оцінки. Робоча група з кодексу етики (ЕСТФ), яка займається

переглядом кодексу, має на меті уникнути виправлення того, що не порушено, тобто запропоновані зміни зосереджені на проблемах, які виникли під час опитування психологів про критичні інциденти, щоб з'ясувати, де були роз'яснення та зміни. необхідні для вдосконалення професійної та наукової практики (Sherman, Gordon & Edger, 2013).

Етична практика психологічної оцінки ґрунтується на кількох фундаментальних принципах:

1. Інформована згода. Перед початком будь-якої оцінки психологи повинні отримати інформовану згоду від осіб або їхніх законних опікунів. Це включає надання чіткого пояснення мети оцінки, процедур, потенційних ризиків, переваг і права відмовитися від оцінки або вийти з неї на будь-якому етапі.

2. Конфіденційність. Психологи повинні дотримуватися суворих стандартів конфіденційності, щоб захистити конфіденційність осіб, які проходять оцінювання. Вони повинні роз'яснити межі конфіденційності, пояснюючи ситуації, коли розкриття інформації може бути необхідним, наприклад, потенційна шкода для клієнта чи інших осіб.

3. Компетентність. Психологи повинні володіти необхідною підготовкою, знаннями та навичками для компетентного проведення оцінювання. Вони повинні використовувати лише ті інструменти та методи оцінювання, які відповідають їхньому рівню знань.

4. Культурна чутливість. Психологічна оцінка повинна проводитися з культурною чутливістю та усвідомленням різноманітного походження. Тестові матеріали та методи повинні бути адаптовані, щоб забезпечити відповідність культурі та релевантність.

5. Об'єктивність і справедливість. Психологи повинні прагнути до об'єктивності та уникати упередженості під час оцінки та інтерпретації результатів. Справедливість має вирішальне значення для забезпечення

того, щоб жодна особа чи група не постраждала від процесу оцінювання.

6. Зворотний зв'язок і підведення підсумків. Надання клієнтам чіткого та змістовного відгуку про результати оцінювання є важливою етичною відповідальністю. Психологи повинні запропонувати відповідне підведення підсумків для вирішення будь-яких потенційних емоційних або психологічних наслідків оцінювання.

В Німеччині існує відпрацьована система етичного регулювання діяльності психологів, в тому числі, і дослідницької практики. На державному рівні діють дві комісії, повноваження яких охоплюють усі організації та приватних осіб, що практикують у галузі психології: Комітет з етики при Професійному союзі німецьких психологів (BDP) та Комісія з етики Німецької спілки психологів (DGPs). Американська психологічна асоціація APA має власний кодекс етики, і, крім того, вони також стурбовані кодексом чесних практик тестування.

У даному дослідженні ми зібрали публікації за 2020-2024 роки з трьох баз даних: PubMed, PsycINFO та Web of Science. Вони були обрані на основі того, що тема стосується психодіагностичних, психологічних та етичних питань. Щоб побудувати протокол пошуку, дослідницьке запитання було структуровано за трьома темами: етика, психодіагностика та психологічна оцінка. Для цих трьох полів було вибрано синоніми та основні терміни, а для кожної бази даних створено пошуковий код (включаючи ці терміни для PubMed і Гугл Академії та тезаурус термінів психологічного індексу для PsycINFO). Зазначимо, що поняття «психодіагностика» застосовується переважно на пострадянських теренах і PubMed публікацій до цієї категорії нами не знайдено. Остаточна вибірка ($n = 249$) включала 179 статей, 6 книг, 55 розділів книг, 2 докторські дисертації, 5 рецензій на книги, 1 коротке повідомлення та 1 одиницю листування. Серед них було 32

огляди літератури, 2 систематичні огляди (щодо зміни етичних кодексів у 2023-2024 роках), 6 редакційних статей або вступів, 5 оглядів книг і 6 книг (включно з 4 практичними посібниками). Крім того, було одне тематичне дослідження, одне листування, один дайджест дослідження, одне обговорення та одна стаття про етичне міркування. Загалом 30 із відібраних публікацій були емпіричними дослідженнями, включаючи 14 опитувань та 6 аналізів веб-сайтів.

Проаналізувавши літературу з питань дослідження, ми визначили шляхи забезпечення відповідальної, етично обґрунтованої практики психологічної оцінки.

1. Вибір і проведення тестів: психологи повинні вибрати перевірені та надійні інструменти оцінювання, придатні для конкретних цілей оцінювання. Вони повинні проводити тести відповідно до стандартизованих протоколів і уникати використання тестів із сумнівною валідністю чи корисністю.

2. Інтерпретація оцінювання: об'єктивна та точна інтерпретація результатів оцінювання є життєво важливою. Психологи повинні утримуватися від надмірного тлумачення або висновків, не підтверджених даними. Вони також повинні розглянути численні джерела інформації, такі як інтерв'ю, додаткова інформація та інші відповідні дані.

3. Уникнення подвійних стосунків: психологи повинні уникати конфлікту інтересів або подвійних стосунків, які можуть поставити під загрозу об'єктивність і цілісність процесу оцінювання. Вони повинні віддавати перевагу найкращим інтересам клієнта над усіма іншими міркуваннями.

4. Безперервна освіта та професійний розвиток: бути в курсі останніх досліджень і найкращих практик має вирішальне значення для етичної практики. Психологи повинні інвестувати в безперервне навчання та професійний розвиток, щоб покращити свої навички оцінки та знання.

Психологічна оцінка повинна проводитися відповідально фахівцем, який проводить оцінку. Дотримання принципів інформованої згоди, конфіденційності, культурної чутливості та справедливості гарантує, що процес оцінювання поважає права та гідність осіб, які шукають психологічної підтримки. Дотримуючись етичних принципів і регулярно оцінюючи свою практику, фахівці з психічного здоров'я можуть сприяти створенню безпечного та довірливого середовища для клієнтів, одночасно сприяючи цілісності психології в цілому.

Ми наголошуємо, що загальні принципи етичного кодексу АРА дозволяють використовувати психологічну діагностику як у клінічних, так і в дослідницьких умовах. Перший принцип вказує на те, що психологи повинні прагнути приносити користь тим, з ким вони працюють, і дбати про те, щоб не завдавати шкоди. Другий принцип пов'язаний із встановленням довіри. Довіра дуже важлива, оскільки це єдиний спосіб, яким психолог може допомогти комусь, довіра неможлива без поваги до людини. Третій принцип АРА говорить про справедливість. У цьому випадку психолог повинен ставитися до кожної людини однаково, без упереджень. З огляду на всі ці принципи кодексу етики АРА, це чіткий орієнтир для психологів, якого вони повинні дотримуватися. АРА має шість відомих принципів щодо етичного кодексу, а саме: доброзичливість і нешкідливість, вірність і відповідальність, чесність, справедливість і повага до прав і гідності людей. Усі ці принципи мають загальні вказівки та конкретні стандарти, які, однак, змінюються з часом. Це дуже важливо, оскільки психологія – це безперервний процес навчання та прогнозування людської поведінки, а враховуючи швидкі зміни та виклики у світі, психологія є галуззю, на яку можна впливати більше, ніж на будь-що інше.

Висновки. Проблема етично-правового регулювання дослідницької діяльності є актуальною для сучасної української психології. Брак нормативного регулювання діяльності психологів

призводить до зниження відповідальності за власні вчинки та їх наслідки, особливо у психологічній експертизі. Справедливість тестування є основною проблемою для всіх учасників тестування. Справедливі тести є основною умовою для відбору найкращих людей для навчання та роботи, а також для прийняття рішень щодо окремих людей. Щоб допомогти у вирішенні етичних і професійних проблем, пов'язаних із справедливістю тестування, Об'єднаний комітет з практики тестування (група спеціалістів із тестування, деякі з яких також були президентами АРА) підготував Кодекс чесної практики тестування в освіті. Це американське керівництво мало великий вплив у багатьох країнах і також підтверджується Стандартами прав учасників тестування, сформульованими ETS. Кодекс містить рекомендації для всіх осіб, залучених до тестування. У першу чергу йдеться про справедливе ставлення до учасників і користувачів тестів. Це включає потребу в чітких і відкритих правилах тестування, інструкціях щодо тестування та інформації про використання та значення результатів тестування. Це також підкреслює важливість тестів, які відповідають меті з точки зору змісту, і які не шкодять жодній групі. Крім того, кодекс наголошує на необхідності свободи від дискримінації за результатами тестування. На початку процесу тестування необхідно переконатися, що використання тесту є дидактично та психологічно обґрунтованим і все ще відповідає своїй меті. Це включатиме ретельне обмірковування того, чи потрібно розробити новий тест, оцінку можливих альтернативних засобів оцінювання, і якщо буде вирішено, що тест слід побудувати, дослідження того, хто буде складати тест, а також здібності, навички та інші атрибути, щодо яких необхідно зробити висновки. Ця діяльність повинна проводитися в найбільш ефективних інтересах не лише учасників тестування, але й тих, на кого в кінцевому підсумку вплинуть результати тестування.

Література:

1. Arslan, R. (2018). A review on ethical issues and rules in psychological assessment. *Journal of Family Counseling and Education*, 3(1), 17-29.
2. Brock, R. L., Barry, R. A., Lawrence, E., Dey, J., & Rolffs, J. (2012). Internet administration of paper-and-pencil questionnaires used in couple research: Assessing psychometric equivalence. *Assessment*, 19(2), 226-242.
3. Cole, M. S., Bedeian, A. G., & Feild, H. S. (2006). The measurement equivalence of web-based and paper-and-pencil measures of transformational leadership: A multinational test. *Organizational Research Methods*, 9(3), 339-368.
4. Horáka, F., Lackob, D., & Kloček, A. (2021). Legal Consciousness: A Systematic Review of its Conceptualization and Measurement Methods. *Anuario de Psicología Jurídica*, 31, 9-34.
5. Muñiz, J., & Bartram, D. (2007). Improving international tests and testing. *European Psychologist*, 12(3), 206-219.
6. Palladino Schultheiss, D. E., Stead, G. B., & Liao, C. Y. (2019). Ethical Issues in Testing and Assessment. *International Handbook of Career Guidance*, 755-775.
7. Rothstein, M. G., & Goffin, R. D. (2006). The use of personality measures in personnel selection: What does current research support? *Human resource management review*, 16(2), 155-180.
8. Sherman, C. A., Gordon, G. M., & Edger, K. (2013). Ethical and legal considerations for confidentiality in counseling. *Counseling Ethics: Philosophical and Professional Foundations*, 117-146.
9. Stoll, J., Müller, J. A., & Trachsel, M. (2020). Ethical issues in online psychotherapy: A narrative review. *Frontiers in psychiatry*, 10, 498-439.
10. Tippins, N. T., Beaty, J., Drasgow, F., Gibson, W. M., Pearlman, K., Segall, D. O., & Shepherd, W. (2006). Unproctored internet testing in employment settings. *Personnel Psychology*, 59(1), 189-225.